

PARABOLIK TIPDAGI CHIZIQSIZ TENGLAMA UCHUN YECHIMNING ASIMPTOTIKASI

М. Мадрахимова

O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim vazirligi

Tashkent Perfect University

e-mail: Madrahimova@perfectUniversity.uz

Ushbu bobda, chiziqsiz ajratish algoritmi [1] yordamida,

$Q = \{(x, t): x \in R^N, t > 0\}$ sohada birinchi chegaraviy masala qaralgan.

$$Lu \equiv -\frac{\partial u}{\partial t} + \frac{\partial}{\partial x} \left(\left| \frac{\partial u^k}{\partial x} \right|^{n-1} \frac{\partial u^k}{\partial x} \right) - \gamma(t)u^\beta, \quad (2.10)$$

$$u|_{t=0} = u_0(x) \geq 0, \quad x \in R_+^1, \quad u|_{x=0} = \psi(t), \quad t > 0, \quad \psi(t) \in C^1(R_+^1), \quad (2.11)$$

$$\beta, kn > 1, \quad x \in R_+^1, \quad t \in R_+^1, \quad 0 < \gamma(t) \in C(R_+^1).$$

(2.10), (2.11) masala koeffitsientlarning berilgan miqdori va uning $\frac{\partial u}{\partial x}$ gradiyenti

quvvatiga bog'liq bo'lgan, chizikli bo'lmagan issiqlik tarqalish jarayonining matematik modeli hisoblanadi [2]. (2.10) tenglama boshqa jarayonlarni ham tasvirlaydi [3]. Ayniqsa, $n = 1$ uchun (2.10), (2.11) masala chiziqsiz issiqlik tarqalish jarayonini, va $k, n \neq 1$ qiymatlar uchun turbulent filtratsiya jarayonlarini tasvirlaydi [4]. (2.10), (2.11) masalani o'rganishning turli jihatlari ko'plab mualliflar tomonidan ko'rib chiqilgan va kutilmagan chiziqsiz ta'sirlar olingan (qarang [3] va u yerda keltirilgan adabiyot).

(2.10) tenglama buzuladigan bo'lganligi uchun, $u(x, t) = 0$ yechim klassik ma'noda sohada joylashmagan bo'lishi mumkin. Shuning uchun (2.10) ning umumlashirilgan echimlarni ko'rib chiqish kerak, ammo amaliyot uchun fizik ma'noga ega bo'lgan umumiy yechimlarni o'rganish maqsadga muvofiqdir.

$$0 \leq u(t, x) \in C(Q), \quad \left| \frac{\partial u^k}{\partial x} \right|^{n-1} \cdot \frac{\partial u^k}{\partial x} \in C(Q).$$

(2.10), (2.11) masalaning umumiy yechimi taqsimot ma'nosida tushuniladi [3].

Shuni nazarda tutamizki, $k = 1$ yoki $n = 1$ hollaridagi (2.10) tenglama uchun Koshi masalasi ko'plab mualliflar tomonidan ilgari o'rganilgan [5, 6]. $k > 1, n > 1$ holi ishi [2] da ko'rib chiqildi. Bizning yondashuvimiz mualliflar tomonidan rasmiy ravishda tuzilgan yechimdan farq qiladi [7, 8] va (2.10), (2.11) birinchi chegaraviy masala uchun chiziqsiz ajratish algoritmini qo'llashga asoslangan. $\beta = 1, k = 1, n > 1$, bo'lsa, lahzali manba muammosining avtomodel yechimlari $(u_0(x) = E\delta(x))$ [9] da qaralgan, bu erda E – manba kuchi, $\delta(x)$ – Dirak delta funktsiyasi va yechim lokalizatsiya holati shaklda olingan.

$$\int_0^t \exp(-(n-1)\int_0^\eta \gamma(\omega)d\omega)d\eta < +\infty.$$

Keling, nazariya va ilovalar uchun juda muhim ahamiyatga ega bo'lgan $\beta > 1$ holatda yechim va old (erkin chegara) $(u_0(x) = E\delta(x))$ (2.10), (2.11) masalasini ko'rib chiqaylik. Asosiy savol - assimilyatsiya jarayonining diffuziya jarayoniga ta'siri (2.10), (2.11) da tasvirlangan.

Boshlang'ich tenglamaning bo'linishiga asoslangan chiziqsiz ajratish algoritmi bilan, birinchi bosqichda tenglama yechiladi

$$\frac{d\bar{u}}{dt} = -\gamma(t)\bar{u}^\beta,$$

$$\bar{u}(t) = \left[1 + (\beta - 1) \int_0^t \gamma(t)dt \right]^{-\frac{1}{\beta-1}}.$$

Bu funksiya (2.10) tenglama oqimining "hissasi".

Keling, quyidagi belgilashlarni ko'rib chiqaylik

$$u_+(t, x) = \tilde{u}(t)\bar{f}(\xi), \quad (2.12)$$

bu yerda
$$\bar{u}(t) = \left[1 + (\beta - 1) \int_0^t \gamma(t)dt \right]^{-\frac{1}{\beta-1}}, \quad \tilde{u}(t) = \bar{u}(t) \cdot \psi(t),$$

$$\tau(t) = \begin{cases} \int_0^t [\bar{u}(t)]^{kn-1} dt, & \text{agar } kn \neq 1, \\ T + t, & \text{agar } kn = 1, \end{cases} \quad (2.13)$$

$$\bar{f}(\xi) = \left(a - b\xi^{\frac{n+1}{n}} \right)^{\frac{n}{kn-1}}, \quad (2.14)$$

bu yerda
$$\xi = \frac{|x|}{[\tau(t)]^{\frac{1}{n+1}}}, \quad b = \frac{kn-1}{k(n+1)} \left(\frac{1}{n+1} \right)^{\frac{1}{n}}, \quad a > 0, \quad \psi(0) > 0.$$

Ikkinchi bosqichda, chiziqsiz ajratish algoritmiga ko'ra [1], (2.10), (2.11) masalaning umumlashgan yechimi quyidagi ko'rinishda qarab chiqiladi

$$u(t, x) = \tilde{u}(t)\omega(\tau(t), x). \quad (2.15)$$

(2.15) ni (2.10) ga quyamiz va $\tau(t)$ ni (2.13) tanlab, $kn \neq 1$ uchun quyidagi tenglamaga ega bo`lamiz

$$\frac{\partial w}{\partial \tau} = \frac{\partial}{\partial x} \left(\left| \frac{\partial w^k}{\partial x} \right|^{n-1} \frac{\partial w^k}{\partial x} \right) - \tilde{u}_t \cdot \tilde{u}^{-kn} \cdot w - \tilde{u}^{\beta-kn} \cdot \gamma(t) \cdot w^\beta. \quad (2.16)$$

(2.10) tenglamaning manba mavjud bo`lmagan, lekin boshqa vaqt o`zgaruvchisi bo`lgan holatini qarab chiqamiz

$$\frac{\partial w}{\partial \tau} = \frac{\partial}{\partial x} \left(\left| \frac{\partial w^k}{\partial x} \right|^{n-1} \frac{\partial w^k}{\partial x} \right), \quad (2.17)$$

bunda $\tau(t)$ - funksiya (2.13) formuladan olingan.

Ushbu tenglama, (2.10) etalon tenglamasi deyiladi, oltita avtomodel yechimlarga ega, ulardan biri quyidagi ko`rinishga ega

$$w(\tau, x) = f(\xi), \quad \text{где } \xi = \frac{|x|}{[\tau(t)]^{\frac{1}{n+1}}}. \quad (2.18)$$

(2.18) ni (2.16) ga quyib, quyidagi taqribiy-avtomodel tenglamaga ega bo`lamiz

$$\frac{d}{d\xi} \left(\left| \frac{df^k}{d\xi} \right|^{n-1} \frac{df^k}{d\xi} \right) + \frac{\xi}{n+1} \frac{df}{d\xi} - \tilde{u}_t \cdot \tilde{u}^{-kn} \cdot \tau \cdot f - \tilde{u}^{\beta-kn} \cdot \tau \cdot \gamma(t) \cdot f^\beta = 0. \quad (2.19)$$

(2.19) tenglama (2.10), (2.11) masalaning global eчимга эгалигини кўрсатишга имкон беради.

Куйидаги теорема ўринли:

Теорема 2.2.1. Agar $u(t, x)$ (2.10) tenglamaning umumiy yechimi bo`lsa, u holda (2.10), (2.11) masalaning global yechimi mavjud va bu yechim uchun $Q = \{(t, x) : t > 0, x \in R_+^1\}$ sohada

$$-\tau(t) \tilde{u}_t \tilde{u}^{-kn} \leq \frac{1}{n+1}; \quad u_0(x) \leq u_+(0, x)$$

shartlar bajarilganda,

$$u(t, x) \leq u_+(t, x) = \tilde{u}(t) \bar{f}(\xi)$$

baho o`rinli bo`ladi.

Isboti. (2.10)-(2.11) masalaning yuqori yechimini, quyidagi ko`rinishda izlaymiz

$$u_+(t, x) = \tilde{u}(t) \bar{f}(\xi),$$

du yerda

$$\tilde{u}(t) = \bar{u}(t) \cdot \psi(t), \quad \bar{u}(t) = \left[1 + (\beta - 1) \int_0^t \gamma(t) dt \right]^{-\frac{1}{\beta-1}},$$

$\tau(t)$ va $\bar{f}(\xi)$ funksiyalar (2.13) va (2.14) formulalardan topiladi.
To'g'ridan-to'g'ri ko'zatuvlar shuni ko'rsatadiki, quyidagi funksiya

$$\bar{f}(\xi) = \left(1 - \frac{kn-1}{k(n+1)} \cdot \left(\frac{1}{n+1} \right)^{\frac{1}{n}} \xi^{\frac{n+1}{n}} \right)^{\frac{n}{kn-1}}$$

bu tenglamaning umumiy yechimidir

$$\frac{d}{d\xi} \left(\left| \frac{d\bar{f}^k}{d\xi} \right|^{n-1} \frac{d\bar{f}^k}{d\xi} \right) + \frac{\xi}{n+1} \frac{d\bar{f}}{d\xi} + \frac{1}{n+1} \bar{f} = 0, \quad (2.20)$$

\bar{f} yechim uzluksiz va $\left| \frac{d\bar{f}^k}{dx} \right|^{n-1} \cdot \frac{d\bar{f}^k}{dx}$ oqimining xususiyatiga ega..

Isbotlash uchun biz solishtirish teoremlaridan foydalanamiz

Quyidani

isbotlaymiz

$$Lu_+ \leq 0 \hat{=} D = \left\{ (t, x) : t > 0, |x| \leq l(t) = (n+1) \cdot \left(\frac{k}{kn-1} \right)^{\frac{n}{n+1}} [\tau(t)]^{\frac{1}{n+1}} \right\},$$

bu yerda u_+ yuqorida aniqlangan funksiya, bu yechim bizga solishtirish teoremasi qo'llash imkonini beradi [10,11].

Endi $Lu_+ \leq 0$ ning D soha ekanligini ko'rsatamiz.

Aslida yuqori yechimni (2.15) ko'rinishida izlaymiz. Taxminan.

$$w(\tau, x) = \bar{f}(\xi),$$

(2.19) dan quyidagini hosil qilamiz

$$Lu_+ \equiv -\frac{1}{n+1} \bar{f} - \tilde{u}_t \cdot \tilde{u}^{-kn} \cdot \tau(t) \cdot \bar{f} - \tilde{u}^{\beta-kn} \cdot \tau(t) \cdot \gamma(t) \cdot \bar{f}^\beta. \quad (2.21)$$

$\bar{f}(\xi)$ funkciya (2.20) tenglamaning yechimi ekanligidan, $Lu_+ \leq 0$ shart bajarilishi uchun, quyidagi munosabatning bajarilishi yetarlidir

$$-\tau(t) \tilde{u}_t \tilde{u}^{-kn} \leq \frac{1}{n+1}.$$

Bu esa tenglama shartiga ko'ra o'rinni.

$\bar{u}(t)$ ni tanlash hisobiga chegaraviy shart uchun quyidagi munosabatni olamiz $u(t,0) \leq \psi(t)$. Bundan, barcha $t > 0$ lar uchun $u(t,x)$ ning chegaralanganligi va (2.10),(2.11) masalaning global yechimga egaligi kelib chiqadi.

Теорема 2.2.1. isbotlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Арипов М.М. Метод эталонных уравнений для решений нелинейных краевых задач. – Ташкент: ФАН, 1988. 137с.
2. Калашников А.С. О характере распространения возмущений в процессах, описываемых квазилинейными вырождающимися параболическими уравнениями. // Труды семинара им. И.Г.Петровского. М.: МГУ, 1975, вып.1, с.135-144.
3. Мартинсон Л.К. Исследование математической модели процесса нелинейной теплопроводности в средах с объемным поглощением. – В кн.: Математическое моделирование. Процессы в нелинейных средах. М.: Наука, 1986, с.279-309.
4. Павлов К.Б., Романов А.С. Об изменении области локализации возмущений в процессах нелинейного переноса. // Изв.АН СССР, МЖГ, 1980, №6, с.57-62.
5. Волосов К.А., Федотов И.А. Асимптотические представления решения квазилинейного параболического уравнения в окрестности фронта. //ЖВМ и МФ, 1983, т. 23, № 5, с.1249-1253.
6. Граник И.С., Мартинсон Л.К. Движение фронта тепловой волны в нелинейной среде с поглощением. // Инж.-физ. журнал, 1980, т. 39, № 4, с.728-731.
7. Калашников А.С. О задаче Коши для вырождающихся параболических уравнений второго порядка с нестепенными нелинейностями. // Труды семинара им. Г.И.Петровского. М.: МГУ, 1981, вып.6, с 83-96.